

ІНФОРМАЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ДИТИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ЗМІСТ ТА СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ

INFORMATION GUARANTEES OF CHILDREN'S RIGHTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CONTENT AND METHOD OF IMPLEMENTATION

Червінко М.В., ад'юнкт кафедри кримінального процесу та криміналістики

*Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті досліджено інформаційні гарантії у кримінальному провадженні як складову правових гарантій прав дитини. Проведено аналіз наукових підходів до класифікації гарантій прав людини та громадянина у теорії загального права. Встановлено, що спеціальні (правові) гарантії виділяються в окрему групу практично усіма дослідниками. Розглянуто підходи до визначення правових гарантій прав людини, поділ правових гарантій на підвиди та з їх урахуванням надано авторське визначення правових гарантій прав дитини у кримінальному провадженні. Доведено, що гарантії прав дитини включають гарантії прав людини та інші особливі, додаткові гарантії. Виділено нормативний, інституційний, організаційний та інформаційний компоненти правових гарантій прав дитини у кримінальному провадженні.

Встановлено що інформаційні гарантії прав дитини є найменш дослідженими, а практична сторона їх реалізації є формальною та не відповідає вимогам міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини. Інформування та роз'яснення прав дитини повинне передбачати особливі підходи через її вікову незрілість: використання мови, зрозумілої дитини; врахування рівня розумового і емоційного розвитку; менший об'єм інформації та тривалість роз'яснення; з'ясування зрозумілості отриманої інформації, фіксація процедури та інше.

Аргументовано необхідність роз'яснення прав та обов'язків дитини за використанням сучасних інформаційних технологій: чат-боти, сторінки, групи в Інтернеті, навчальні відеоролики, а також ілюстровані пам'ятки та буклети з ілюстраціями, популярними анімаційними персонажами та героями з фільмів тощо. Позитивним аспектом є можливість самостійного ознайомлення дитиною чи ознайомлення разом з законним представником або захисником у будь-який час, незалежно від стадії кримінального провадження та статусу дитини у ньому. Обов'язковим є інформування дитини перед кожною процесуальною дією, роз'яснення її прав та обов'язків. Запропоновано порядок інформування дитини у кримінальному провадженні залежно від її вміння читати та писати, віку і рівня розвитку дитини.

Ключові слова: гарантії прав дитини у кримінальному провадженні, найкращі інтереси дитини, роз'яснення прав та обов'язків, неповнолітній, малолітній, слідча (розшукова) дія.

The article examines information guarantees in criminal proceedings as a component of legal guarantees of children's rights. The analysis of scientific approaches to the classification of guarantees of human and citizen rights in the theory of general law was carried out. It has been established that special (legal) guarantees are allocated to a separate group by almost all researchers. Approaches to the definition of legal guarantees of human rights, the division of legal guarantees into subtypes are considered, and with their consideration, the author's definition of legal guarantees of children's rights in criminal proceedings is provided. It has been proven that guarantees of children's rights include guarantees of human rights and other special, additional guarantees. The normative, institutional, organizational and informational components of legal guarantees of the rights of the child in criminal proceedings are highlighted.

It has been established that informational guarantees of children's rights are the least researched, and the practical side of their implementation is formal and does not meet the requirements of international standards of child-friendly justice. Informing and explaining the child's rights should involve special approaches due to his age immaturity: use of language understood by the child; taking into account the level of mental and emotional development; smaller volume of information and duration of clarification; clarifying the comprehensibility of the received information, fixing the procedure, etc.

The need to explain the rights and responsibilities of the child using modern information technologies is argued: chatbots, pages, groups on the Internet, educational videos, as well as illustrated reminders and booklets with illustrations, popular animated characters and heroes from movies, etc. A positive aspect is the possibility of getting acquainted with the child independently or together with a legal representative or defense attorney at any time, regardless of the stage of the criminal proceedings and the child's status in it. It is mandatory to inform the child before each procedural action, clarifying his rights and obligations. The procedure for informing a child in criminal proceedings is proposed, depending on the child's ability to read and write, the child's age and level of development.

Key words: guarantees of the child's rights in criminal proceedings, the best interests of the child, clarification of rights and obligations, minor, investigative (research) action.

В умовах посилення тенденцій «турботливого ставлення» до неповнолітніх учасників, врахування їх найкращих інтересів, а також прагнення широкої імплементації міжнародного стандарту ефективної участі дитини у кримінальному провадженні, суттєво зростає вага питання диференційованого інформування дитини про її права та можливості, розробка різних каналів доступу інформації про завдання та процедурні питання ювенальної юстиції. Ба більше, вони стають одними із ключових, оскільки створюють передумови для реалізації дитиною всіх її прав.

Питання гарантій прав та свобод людини у загальній теорії права досліджували С. Булавина, О. Куций, І. Магновський, В. Новицький, П. Рабінович, Б. Стахура та ін. Проблематику гарантій у кримінальному процесі розробляли В. Бубир, В. Букач, В. Зусь, О. Кучинська, О. Мартовицька, Г. Остафійчук, В. Сердюк, В. Тертишник, Т. Фоміна, І. Цилюрик, В. Щерба, Г. Юдківська та ін. Гарантії прав дитини у кримінальному процесуаль-

ному законодавстві досліджували О. Китайка, О. Кочура, Г. Тетерятник Г. Толкачова, та ін. Проте, у наукових дискусіях інформаційні гарантії прав дитини самостійно не розглядаються, а іноді побіжно згадуються як потреба роз'яснення процесуальних прав та обов'язків дитині.

Гарантії прав людини і громадянина науковцями представлено як складну багаторівневу систему, яку часто класифікують за різними критеріями: за сферою дії; за способом викладення; за підставою правового становища особи [1, с. 46; 2, с. 73; 3, с. 114–115]. Інші науковці зазначають, що за значенням і змістом гарантії поділяються на дві великі групи: загальносоціальні (економічні, політичні та ідеологічні) та юридичні [4, с. 93; 5, с. 184]. С. Лінецький та І. Магновський вважають, що основним критерієм для класифікації гарантій прав людини є ознаки тієї галузі суспільних відносин, у якій вони функціонують. Виходячи з цього, С. Лінецький поділяє гарантії на внутрішньодержавні (загально-соціальні, юридичні, судові, позасудові) та міжнародні [6; 7, с. 11].

Класифікацію гарантій прав людини у кримінальному процесі за сферами суспільних відносин (економічні, політичні, ідеологічні, юридичні) здійснив В. Тертишник. Ця класична концепція в рамках науки кримінально-процесуального права не втратила актуальності сьогодні й отримала свій подальший розвиток у працях В. Новицького [8, с. 124–125], Г. Толкачової [9, с. 66–67] та багатьох інших вчених.

Науковці намагались дати визначення юридичних гарантій прав людини. Так, О. Пожар під юридичними гарантіями розуміє закріплені в законодавстві засоби, які безпосередньо забезпечують реалізацію, охорону і захист прав особи у суспільстві та у разі порушення забезпечуються державним примусом. [10, с. 13]. О. Губська зазначає, що юридичні гарантії це система нормативних і організаційних засобів, завдяки яким забезпечується реалізація прав, свобод і обов'язків особи, а також їх відновлення у випадку порушення [11, с. 71]. Р. Матяшовська під правовими гарантіями прав дітей розуміє закріплені в джерелах права норми, які визначають сукупність умов і регламентують порядок реалізації прав дітей, а також визначають особливості охорони, захисту цих прав та їх відновлення у разі порушення [12, с. 117].

У системі спеціалізованих правових гарантій науковці також розрізняють підвиди, формуючи в такий спосіб складну субрівневу структуру. Типовим є поділ правових гарантій на нормативно-правові та організаційно-правові (В. Погорілко, О. Губська) [13, с. 76; 11, с. 71]; нормативно-правові та інституційно-організаційні (К. Волинка) [14, с. 8–9]; нормативно-правові, організаційні та інституціональні (А. Левенець) [15, с. 31]; нормативні та інституційні (Р. Матяшовська) [12, с. 117]; загальні гарантії та гарантії правосуддя (Б. Стахура) [4, с. 95]; матеріальні, процесуальні та галузеві (Г. Толкачова) [9, с. 67]; міжнародно-правові та національно-правові гарантії (конституційні та галузеві) (О. Пожар) [10, с. 13]. Очевидно, що уніфікованого підходу до конструювання системи гарантій прав людини наука досі не виробила і навряд чи це взагалі є можливим.

Вік є додатковим чинником, який впливає на формування системи правових гарантій прав дитини у кримінальному провадженні. Цей специфічний юридичний «факт-стан» є безпосередньою підставою виникнення особливих, здебільшого охоронних правових відносин [16, с. 110]. Як слушно зазначає О. Кочура, необхідність у забезпеченні більш підвищеного захисту прав та законних інтересів неповнолітніх потерпілих обумовлена їх незрілістю (фізичною, емоційною, інтелектуальною) [17, с. 35]. Л. Лабенська та В. Савич зауважують, що деякі дослідники ототожнюють, права людини та права дитини, вважаючи, що значна частина основних прав змістовно не відрізняється як для повнолітніх, так і для неповнолітніх осіб, а менша частина таких прав просто в певний спосіб специфікується, конкретизується. Однак Л. Лабенська, В. Савич опонують такій думці, з огляду на те, що дітям належать додаткові, особливі, притаманні тільки їм можливості [18, с. 120].

Враховуючи вищевикладене, пропонуємо під **правовими гарантіями прав дитини у кримінальному провадженні** вважати систему нормативних, інституційних, організаційних та інформаційних компонентів (норм, засобів, інститутів тощо), які в сукупності спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

Інформаційно-правові гарантії прав дитини у кримінальному провадженні полягають у роз'ясненні дитині її прав та обов'язків відповідно до вимог міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дитини: мова, зрозуміла дитині; обсяг інформації; диференційований спосіб її доведення (надання доступу) залежно від віку, зрілості, рівня інтелектуального розвитку дитини; фіксація проце-

дури роз'яснення; створення можливостей для ефективного використання отриманої інформації дитиною, яка стала учасником кримінально-процесуальних відносин (право на доступ до справедливого суду, право на правову допомогу, презумпція невинуватості, свобода від самовикриття, право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності і т.д.). На важливості розуміння дитиною своїх прав та юридичних процедур (досудового розслідування, судового провадження, окремих процесуальних дій), необхідності спілкування зрозумілою мовою неодноразово наголошувалося в науці [19, с. 179; 20, с. 111; 21, с. 276].

Сьогодні часто таке інформування має здебільшого формальний характер, триває кілька хвилин і завершується тим, що дитина в стресовій ситуації не пам'ятає половини її роз'ясненого. Разом з тим, кількість процесуальних прав та іншої інформації (про саме кримінальне провадження, підстави затримання і т.д.), про які треба розповісти, наприклад, чотирнадцятилітньому підозрюваному, є на стільки об'ємна, що ретельне таке інформування займає півгодини мінімум, а то й більше, хоча доведено, що концентрація уваги падає навіть у дорослої особи після 15-20 хв. сприйняття вербального матеріалу. Однак сьогодні і в національному законодавстві, і в світовій практиці робиться наголос на важливості інформаційно-роз'яснювальної роботи, мовою, зрозумілою дитині, врахуванні думки дитини щодо окремих питань тощо.

Додатковим аргументом необхідності виокремлення такого компонента в системі гарантій прав дитини є незаперечний факт стрімкого розвитку інноваційних цифрових та комунікаційних технологій. Для сучасного покоління дітей вагомою частиною їхнього життя стали смартфони, планшети, ноутбуки, Інтернет, соціальні мережі і т.д. Це дозволяє створювати спеціалізовані проекти інформаційно-роз'яснювального спрямування (спеціальні чат-боти, веб-сторінки, групи), в рамках яких можна доводити до відома дитини всі відповіді на питання, які її можуть турбувати дитину у випадку участі у кримінальному провадженні у певному процесуальному статусі. Важливі відповіді на питання дитина може отримати поза органами досудового розслідування, прокуратури, суду, у будь-який зручний для себе час та спосіб. Така правова просвіта може сприяти забезпеченню найкращих інтересів, а тому інформаційна складова системи гарантій прав дітей-учасників кримінально-процесуальних відносин має отримати більшу увагу з позиції держави, науковців та практиків.

Інформаційно-правові гарантії також реалізуються перед проведенням кожної процесуальної дії, наприклад слідчої (розшукової) дії. Уповноважені процесуальні особи зобов'язані при проведенні процесуальних дій враховувати вікові та психологічні особливості, роз'яснювати суть процесуальних дій, рішень та їх значення, вислуховувати його аргументи при прийнятті процесуальних рішень та вживати всіх інших заходів, спрямованих на уникнення негативного впливу на неповнолітнього (ч. 2 ст. 484 КПК). Кожна слідча (розшукова) дія розпочинається з ідентифікації учасників та роз'яснення їх процесуальних прав відповідно до процесуального статусу. Це правило стосується також і дитини-учасника, адже, як зазначалося раніше, інформаційно-правові гарантії є одними із ключових гарантій дотримання прав дитини у сучасному кримінальному провадженні. Від якісного роз'яснення процесуальних прав та обов'язків, змісту, порядку та наслідків застосування певних правових інститутів великою мірою залежить ефективність забезпечення найкращих інтересів дитини, її ефективна участь у процесі, реалізація усіх інших прав та можливостей. Однак далі за модельні постулати, копійовані з міжнародних документів, справа не зрушила з місця і в практичних підрозділах спостерігається формалізм при реалізації цієї норми «м'якого» права.

З огляду на сказане, видається доцільним застосувати ступеневу суб'єктно-орієнтовану систему інформування дитини про кримінальне провадження та про її права та обов'язки у кримінальному провадженні.

Ступеневість такого інформування вбачається у групуванні дітей на три вікові категорії (до 10 років; 11–13 років; 14–18 років). Це дозволить застосувати диференційований підхід до мовних, візуальних засобів роз'яснення важливих питань ювенального правосуддя зі шкалою градування від спрощеного для дітей молодшого віку до максимально наближеного до порядку ординарного інформування для дітей, які на порозі свого повноліття.

Орієнтація на суб'єкт полягає в тому, що для налагодження позитивної комунікації обирається певний спосіб роз'яснення інформації з урахуванням таких характеристики суб'єкта як (1) процесуальний статус дитини; (2) стать дитини (для дітей різної статі доцільно підготувати різні кольорові буклети з типовими улюбленими героями анімаційних фільмів, графічними ілюстраціями, що викликать зацікавлення, допоможе сконцентрувати увагу на певних пунктах, посилюватиме дружній характер провадження); (3) рівень письменності (наприклад, для малолітніх дітей, які можуть читати і писати необхідно друкувати пам'ятки великим шрифтом, виділяти головне і другорядне різними кольорами; для підлітків 14–18 років можна користуватися прототипами пам'яток про процесуальні права для дорослих з додатковими графічними елементами візуалізації; для дітей, які не вміють ані читати, ані писати бажано роз'яснення прав здійснювати у формі перегляду відео, що матиме більший ефект з точки зору запам'ятовування, аніж усна розповідь).

При інформуванні дитини про її процесуальні права та обов'язки доцільно застосувати наступний порядок:

- крок 1 – з'ясування чи дитина вміє читати/писати;
- крок 2 – якщо дитина вміє читати вручення спеціальної пам'ятки, відповідної віку, і надання часу для ознайомлення з текстом пам'ятки, або спільне перечитання разом із законним представником, захисником; якщо дитина не вміє читати, тоді перегляд спеціального відеоролику або особисте роз'яснення уповноваженою

особою процесуальних прав та обов'язків мовою, відповідною віку дитини;

- крок 3 – з'ясування чи зрозуміла дитині свої процесуальні права та обов'язки, отримання підпису (позначки) дитини та законного представника.

Загалом каналами отримання інформації про кримінальне провадження, процесуальні права та обов'язки дитини можуть бути вербальні документи (спеціальні пам'ятки), графічні документи (спеціальні флаєри, буклети, брошури), відеоролики, чат-боти, соціальні мережі, веб-ресурси, телефонні гарячі лінії безкоштовної інформаційної підтримки. Документи та відеоролики можуть використовуватися слідчим, дізнавачем, прокурором, судом безпосередньо при проведенні процесуальних дій. Інші джерела інформації мають бути цілодобово доступними для дитини поза органами досудового розслідування чи суду. Їхня цінність полягає в тому, що дитина може без обмеження в часі, тривалості ознайомлення, кратності таких звернень уточнювати питання, які залишилися незрозумілими або додатково з'явилися за посередництва певних суб'єктів або ж без такого.

Враховуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки:

1. Правові гарантії прав дитини у кримінальному провадженні включають в себе гарантії прав людини та додаткові «особливі» гарантії, які є елементом захисту дитини внаслідок її вікової, психічної незрілості. Запропоновано авторське визначення правових гарантій прав дитини у кримінальному провадженні, під якою розуміти систему нормативних, інституційних, організаційних та інформаційних компонентів (норм, засобів, інститутів тощо), які в сукупності спрямовані на забезпечення найкращих інтересів дитини у кримінальному провадженні.

2. У системі правових гарантій прав дитини вагоме місце займає інформаційний компонент, який полягає в якісному роз'ясненні дитині її прав та обов'язків з урахуванням міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дитини. Важливо здійснити перехід інформування дітей про їхні права та обов'язки у кримінальному провадженні від формального до ступеневого суб'єктно-орієнтованого (до 10 років; 11–13 років; 14–18 років) та відповідно до ситуації обирати спосіб інформування дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шишко В. В., Шевців М. Б. Теорія держави і права : навчальний посібник у схемах. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 148 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 73 с.
3. Тополевський Р. Б., Федіна Н. В. Теорія держави і права : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2020. 268 с.
4. Стахура Б. І. Роль органів державної влади у забезпеченні прав людини і громадянина в демократичному суспільстві: теоретико-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / МВС, ЛьвДУВС. Львів, 2016. 180 с.
5. Якименко К. В., Пустовіт Ж. М. До питання про правові гарантії основних прав і свобод людини і громадянина в зарубіжних країнах. *Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти*: матеріали підсумк. наук.-теорет. Інтернет-конф., 23 квіт. 2015 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 184–185.
6. Лінецький С. В. Гарантії прав і свобод людини та громадянина // *Енциклопедія Сучасної України* : енциклопедія [електронна версія] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т. 5. URL: <https://esu.com.ua/article-28680> (дата перегляду: 04.12.2022).
7. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини та громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2003. 20 с.
8. Новіцький В. В. Юридичні гарантії прав людини: порівняльно-правовий аналіз: дис. ... докт. філософ.: 081 «Право» / Інст. держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 270 с.
9. Толкачова Г. В. Гарантії прав та свобод дитини: поняття, правова природа та їх класифікація. *Часопис Київського університету права*. 2015. №1. С. 65–68.
10. Пожар О. М. Нормативно-правове забезпечення права на особисту недоторканність: загальнотеоретичне дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 20 с.
11. Губська О. А. Система юридичних гарантій професійного розвитку державних службовців. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Том 1. С. 71–74.
12. Матяшовська Р. Ю. Гарантії прав осіб дошкільного віку в глобалізаційному суспільстві : дис. ... докт. філософ. : 081 / Нац. універ. «Львівська політехніка». Львів, 2019. 270 с.
13. Погорілко В. Гарантії правові. Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ : «Ін Юре», 2005. Т. II. Права людини у контексті поліцейської діяльності. С. 76.
14. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2000. 17 с.
15. Левенець А. В. Нормативно-правові гарантії муніципальних прав людини в Україні. *Правова держава*. 2018. № 29. С. 30–35.
16. Масалітіна К. С. Кримінальне провадження щодо неповнолітніх в Україні. *Європейські перспективи*. 2015. Вип. 4. С. 109–113.

17. Кочура О. О. Засади (принципи) кримінального провадження як гарантії захисту прав, свобод та законних інтересів неповнолітнього потерпілого при проведенні досудового розслідування. *Журнал східноєвропейського права*. 2016. № 23. С. 32–38.
18. Лабенська Л. Л., Савич В. О. Права дитини: сучасний стан забезпечення та реалізації в Україні. *Право і суспільство*. 2018. № 1. С. 118–122.
19. Крукевич О. Неповнолітні потерпілі як учасники кримінального процесу. *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2. С. 177–181.
20. Лиманська М. В. Особливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження до неповнолітніх. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2017. Вип. 45(2). С. 107–112.
21. Хмелевська Н. В. Особливості надання адвокатом правничої допомоги неповнолітнім в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. Т. 14, № 1. С. 272–277.